

Ігор Дуцяк

ДУЦЯК Ігор Зенонович — доктор філософських наук, доцент, завідувач кафедри філософії та гуманітарних наук Львівського державного інституту новітніх технологій та управління імені В.Чорновола. Сфера наукових інтересів — логіка, філософія науки.

ОБҐРУНТУВАННЯ ТИПОЛОГІЇ ОНТОЛОГІЧНИХ КОНЦЕПЦІЙ

Виконано аналіз наявних класифікацій онтологічних концепцій, а також змісту онтологічних концепцій. На цій підставі виділено низку ознак онтологічних концепцій, які доцільно взяти основами поділу під час побудови їх класифікації. Обґрунтовано послідовність використання основ поділу під час побудови класифікації онтологічних концепцій. Актуалізовано поняттєвий апарат, необхідний для побудови класифікації та віднесення тих чи інших онтологічних концепцій до відповідних їм рубрик класифікації.

Ключові слова: *структура існуючого, онтологічні концепції, класифікація онтологічних концепцій.*

Починаючи від ранніх грецьких філософів постала онтологічна проблема: виявити те, внаслідок видозмін, перетворень чого виникає спостережуване розмаїття різних об'єктів. Зазначена проблема постала в стародавніх греків на підставі спостережень, що внаслідок зміни одних речей виникають інші (найочніше це виявлялося у спостережуваних змінах агрегатних станів). Суть зазначеної проблеми (звести усе спостережуване розмаїття речей до однієї чи кількох першосубстанцій) певною мірою подібна до завдання побудови аксіоматичної системи (у цьому разі треба

сформулювати кілька початкових положень, з яких можна вивести велику кількість інших положень).

Поняття про першосубстанцію знаходимо вже в Мусея та Ліна, яких відносять до передфілософського періоду Стародавньої Греції. Зокрема Мусей стверджував, що всі речі виникають з одного і в одне перетворюються коли гинуть. На таке поняття натрапляємо також в поемі Ліна «Про природу космосу» [1, с. 71–72]:

Так, через розбрат керується завжди усе,
З Усього — всі [речі], а з усіх [речей] — Все,
Всі [речі] — одне, кожна — Цілого частина, в одному усе:
Бо всі ось-ці [речі] виникли з колись єдиного Цілого,
А з усіх [речей] колись, в наперед визначений час, знову
буде одне,
Вічно існуюче одним і многим, причому [їх] неможливо
водночас узріти,
Багатократно буде [повторюватись] одне й те ж, і ніколи
кінець не настане.
Життя спряжене з важкими стражданнями й безліччю
напастей смертельних.
Так безсмертна смерть осяває все навхрест.
Людина й усе минуше вмирають, а буття
Буде незнищеним й існуючим завжди, бо таким воно є.
Воно буде змінюватись [лише] різноможливою позірною
зовнішністю й обрисами форми,
Ховаючись від поглядів усіх смертних.

Давньогрецький філософ Фалес був першим, хто почав обґрунтовувати, чим мала бути ця першосубстанція. Спочатку такою субстанцією брали щось спостережуване (воду, повітря, землю та ін), щось подібне до спостережуваного, однак неспостережуване (апейрон, тобто субстанцію, що заповнює увесь космос і є безмежно подільною), процеси (вогонь), властивості спостережуваного (числа).

З працями Платона в межах проблеми «з чого складене існуюче?» виділилась проблема «з чого складені матеріальні тіла?»).

У подальшому, в процесі спроб розв'язати первісно сформульовану проблему першосубстанціями стали брати загальні поняття *матеріальне, ідеальне*.

Кількість концепцій, які охоплюють відповіді на питання *якою є першосубстанція; чи вона одна, чи їх багато; що являють собою ці першосубстанції* від тих найдавніших часів до сучасності сформовано надзвичайно багато і тому для ефективного їх аналізу зручно розподілити всі ці концепції на групи. В такому разі, знайшовши недоліки для якоїсь однієї групи можна відкинути відразу цілу множину однотипних концепцій, а не аналізувати кожна з концепцій зокрема. Саме це викликає потребу в побудові класифікації онтологічних концепцій. Обґрунтування підстав для побудови згаданої класифікації є предметом даного дослідження.

Відсутність загальноприйнятих онтологічних концепцій, величезна різноманітність таких концепцій, запропонованих різними дослідниками, той факт, що проблема структури існуючого належить до основних проблем філософії, зумовлюють важливість досліджень у напрямі побудови класифікації онтологічних концепцій.

У процесі виконання даного дослідження використано методи, застосовувані для побудови класифікації. Основні пізнавальні дії полягали в такому:

- 1) розглянути переваги та недоліки наявних класифікацій онтологічних концепцій;
- 2) сформулювати систему понять для аналізу;
- 3) накопичити для аналізу якомога більше онтологічних концепцій;
- 4) виявити різні відмінності між ними, тобто ті ознаки онтологічних концепцій, які можна було б узяти за основи поділу для створення класифікації;

5) на основі пізнавальних дій зазначених у пунктах 1–4 обґрунтувати послідовність використання тих чи інших основ поділу на різних ієрархічних рівнях класифікації.

Насамперед доцільно оглянути сформовані на даний час класифікації онтологічних концепцій. Одною з класифікацій є поділ на монізм і плюралізм (та дуалізм, як різновид плюралізму). У ці поняття різні автори вкладають різний сенс. Зокрема, Е. Радлов у статті «Монізм» в енциклопедії Ф. А. Брокгауза, І. А. Ефрона відрізняє монізм від плюралізму не за кількістю першосубстанцій, а за кількістю початкових елементів (які в тому числі можуть належати одній субстанції). Наприклад, до плюралізму він відносить концепцію Анаксагора (оскільки, згідно з нею, кожен вид предметів складений з відповідного цьому виду родів частинок). До плюралізму він відносить також концепцію Г. Ляйбніца, оскільки, згідно з Г. Ляйбніцем, в основі всього існуючого лежить велика кількість різних монад (ідеальних об'єктів, відповідних ознакам). Водночас і матеріалізм, і ідеалізм він тлумачить як моністичні концепції. Якщо віднести концепцію Г. Ляйбніца до об'єктивного ідеалізму (оскільки монади не є матеріальні і існують незалежно від суб'єкта пізнавальної діяльності), то отримаємо суперечність, адже ідеалізм повинен бути моністичним, згідно з автором енциклопедичної статті.

Інше тлумачення понять монізм та плюралізм було сформоване в межах підходу діалектичного матеріалізму. Зокрема, Л. К. Науменко, автор статті «Монізм» у Великій радянській енциклопедії, зазначив, що згідно з монізмом є лише одна субстанція, з якої складене все, що існує.

На підставі зазначених міркувань можна зробити висновок про доцільність використання основами поділу і кількості першосубстанцій, і кількості елементів, належних до кожної з субстанцій.

Ще одна основа поділу визначається тим, що саме той чи інший автор бере першосубстанцією, з якої складене існуюче.

Тут також є певні відмінності. Вони є і в тлумаченні субстанцій, скажімо в тлумаченні понять *матеріальне* та *ідеальне*, а також у тому, за якими критеріями відносити ту чи іншу концепцію до матеріалізму чи ідеалізму. Для прикладу, з одного боку, стверджують що об'єктивний ідеалізм Платона визнає початковою субстанцією ідеальні об'єкти (ідеї; деміург; боги, створені деміургом), тоді як матеріальні предмети є похідними від ідеальних (предмети створені богами за зразками до ідей цих предметів, що існували попередньо). З іншого боку, Платон вважав, що первісна матерія, з якої боги зробили матеріальні предмети, існує вічно і в такому разі концепцію Платона треба віднести до дуалізму. Можливі різні шляхи виходу з цієї суперечності і під час побудови класифікації онтологічних концепцій треба взяти за основу якийсь один підхід до розв'язання подібних ситуацій.

Четвертою основою поділу доцільно взяти таку відмінність одних онтологічних концепцій від інших: якщо той чи інший дослідник бере першосубстанцією щось одне, то чи допускає він існування інших субстанцій (вже не як початкових, а як похідних).

Для подальшого аналізу проблеми введемо систему понять. Зокрема, щоб увести поняття *матеріальне* та *ідеальне*, треба ввести поняття *відображення*. Поняття *відображення* введемо індуктивно. Внаслідок будь-яких взаємодій одні предмети залишають сліди в інших предметах. У неживій природі сліди — це і відбиток на одному предметі внаслідок механічної його взаємодії з іншим предметом, і зміна параметрів, тобто ознак, руху (швидкості, напряму). У живій природі сліди формуються у разі подразливості (бактерія рухається або до подразника або від нього, відповідно до якості подразника). Сліди є основою відображення за допомогою безумовних та умовних рефлексів. Як внутрішньо опосередкований, узагальнений слід відображуваного в мозку людини, треба тлумачити також поняття, які формує людина, і які є основою поняттєвого і розвинутого на його

основі абстрактного мислення. Слід — це ті ознаки в одному предметі, які сформувалися внаслідок його взаємодії з іншим предметом, і які відповідають ознакам, змінам ознак того предмета, з яким відбулась взаємодія. Завдяки цьому сліди на одних об'єктах несуть інформацію про інші об'єкти.

Сліди можна поділити на сліди у вигляді відчуттєвих образів, тобто зображень і сліди у вигляді вербальних образів, тобто зафіксовані знаками. Відчуттєві образи можуть бути як наслідком актуального відображення (неважливо чи воно створене безпосередньо шляхом взаємодії органу відчуття з відображуваним, чи викликане з пам'яті, тобто шляхом репродуктивної уяви), так і наслідком конструювальної уяви, коли на підставі наявних образів людина конструює новий образ. (Наприклад, на підставі спостереження коня й людини, можна сконструювати зображення нової істоти, яка має частину ознак одного, а частину — іншого). Подібно до цього, за допомогою знаків можна створити назву об'єкта, спостережуваного органами відчуттів і назву об'єкта, сформованого шляхом поєднання тих чи інших ознак. Наприклад, можна створити поняття *тисячокутник* (це поняття не є порожнє, однак зоровий образ цього об'єкта ми не можемо сформувати), або поняття *круглий квадрат* (це поняття — порожнє).

Внаслідок конструювальної мисленнєвої діяльності людини і у вигляді уяви (у процесі наочно-образного мислення), і у вигляді оперування знаками (у процесі абстрактного мислення), людина може створити образи об'єктів, для частини з яких знайдено відповідники в дійсності, а для частини — ні. Частина відповідних понять (ідей) є непорожні (атом виявився справді існуючим), тоді як частина (наприклад, флогістон, снігова людина, лох-неське страховисько, виявились такими, відповідники яких в об'єктивній дійсності не існують). Отже, деякі об'єкти існують тільки як відображення; а інші існують і як відображення, і самостійно, об'єктивно. Відповідно до зазначеного, щодо деяких ідеальних об'єктів (сконструйованих

понять) їх відображення конструювальною уявою або шляхом вербального конструювання підтверджуються іншим способом, тобто органами відчуттів — безпосередньо чи опосередковано іншими предметами (приладами). Щодо інших ідеальних об'єктів (сконструйованих понять) — таких підтверджень нема. (Для повноти аналізу треба зауважити, що є також об'єкти, які існують об'єктивно, але про які людина нічого не знає, не сформувала про них понять, і, отже, ці об'єкти не мають ідеальних відповідників).

Відображуване може бути відображуваним відчуттями і відображуваним поняттями. Відображуване відчуттями без допомоги приладів назвемо безпосередньо відображуваним; відображуване відчуттями за допомогою приладів назвемо відображуваним, опосередкованим зовнішнім посередником; відображуване поняттями назвемо відображуваним, опосередкованим внутрішнім посередником.

Відображувані суб'єктом пізнання (людиною) об'єкти можна поділити на такі:

Види відображуваних людиною об'єктів	Чи існує предмет самостійно (не у ви-гляді відображення)	Чи існує предмет несамостійно (як відображення)
1. Об'єкти про існування яких людина має безпосереднє знання за допомогою органів відчуття (предмети, які оточують людину, і які слугують їй для задоволення тих чи інших потреб, а також предмети, які можуть становити загрозу для людини (тварини, різні предмети, які людина сприймає як стихійне лихо, природні явища, які стаються з різними ділянками земної кулі)).	+	+

Логіка

2. Об'єкти, створені конструювальною мисленневою діяльністю людини (атом, флогістон, снігова людина), про існування яких вона не має безпосередніх знань, отриманих за допомогою органів відчуття (надійно підтверджених, які легко перевірити).		
2.1. Об'єкти, існування яких підтверджено органами відчуттів унаслідок виконання спеціальних пізнавальних дій	+	+
2.2. Об'єкти, існування яких не підтвержене органами відчуттів	?	+

Отже, відображуване за допомогою понять, те, що сформовано в мозку людини, можна поділити на:

1) поняття про об'єкти, існування яких підтвержене безпосереднім спостереженням;

2) поняття про об'єкти, існування яких підтвержене спостереженням, опосередкованим приладами, або спеціально виконаними пізнавальними діями (підтвердження за допомогою опосередкованих спостережень, або за допомогою безпосередніх спостережень, для виконання яких потрібні спеціальні дії, наприклад спостереження острова, відкритого внаслідок теоретичних розмірковувань);

3) поняття про об'єкти, існування яких не підтвержене ані безпосереднім спостереженням, ані спостереженням, опосередкованим приладами, або спеціально виконаними пізнавальними діями.

Крім того, треба зауважити, що деякі об'єкти, поняття про які людина формує в своїй уяві, належать до таких, які можуть мати відповідники (прототипи) серед самотійно, об'єктивно існуючих предметів (наприклад, об'єкти

позначувані словами *атом, гомеомерія, теплець, флогістон*) і такі, які в принципі не можуть мати відповідників серед самостійно існуючих предметів (наприклад, *поняття*, тобто самі *сліди*, самі *відображення*). Якщо об'єктом відображення є саме відображення, або такий його компонент як слід, то відображуване не є чимось, що існує самостійно, воно є лише однією з ознак самостійно існуючих предметів.

На підставі зазначеного можна зробити низку висновків. З одного боку слід, відображення не може існувати самостійно і тому його не можна взяти як першосубстанцію. Крім того, не можна стверджувати як першоелемент ті об'єкти, які створені лише уявою людини, але не отримали підтвердження того, що вони існують насправді (тобто об'єкти, позначені в пункті 2.2). Таке можна лише припускати.

Під час побудови класифікації будемо керуватися такими міркуваннями. Оскільки нема змоги ділити скажімо концепцію матеріалізму чи ідеалізму за кількістю першосубстанцій (і у випадку матеріалізму, і у випадку ідеалізму першосубстанція є лише одна), то поділ за кількістю субстанцій (поділ на монізм та плюралізм) повинен передувати поділу за тим, що саме узяли за першосубстанцію. Оскільки поділ за тим чи багато є елементів, які належать першосубстанції, а також, чи визнається існування крім цієї початкової інших, похідних щодо неї субстанцій є менш значущі, менш інформативні, то ці основи поділу можна використати після поділу за тим, що саме узяли за першосубстанцію. Побудована на підставі цих міркувань класифікація зображена на рис. 1.

Попередні міркування щодо структури всього, що існує ґрунтувалися на тому, що першоелемент є однорідним (або ідеальне, або матеріальне). Водночас є концепції (очевидно, що вони є суперечливі), які тлумачать першоелемент як такий, що є водночас і матеріальним, і ідеальним (це пантеїзм). Концепції пантеїзму (згідно з ними бог, а це об'єкт ідеальний) ототожнений з природою, тобто з матерією, можна поділити

на три види: 1) все матеріальне є ідеальне і навпаки 2) частина матеріального є ідеальним, а частина ні (такий пантеїзм можна віднести до матеріалізму); 3) частина ідеального є матеріальним (такий пантеїзм можна віднести до ідеалізму, оскільки матеріальне, поєднане з ідеальним, є частиною ідеального, то є ще ідеальне, яке не є матеріальним).

Деякі підстави для аналізу онтологічних концепцій дають міркування про відношення між матеріальним та ідеальним. Матеріальне й ідеальне це поняття, між якими відношення несумісності (з одного боку ідеальне породжується матеріальним; з іншого боку, коли ми говоримо про ідеальне, то говоримо про відображення об'єкта а не про сам цей об'єкт, і в цьому сенсі образ і прообраз є несумісні). Крім образу й прообразу нічого іншого не існує. Тобто будь-який об'єкт, про який мислить людина є або таким, що існує самостійно або таким, що є відображенням іншого об'єкта.

Рис. 1. Класифікація онтологічних концепцій

На підставі зазначеного можна стверджувати, що інших субстанцій, крім матеріальної та ідеальної бути не може, а тому плюралістичні концепції, згідно з якими існує більше двох першосубстанцій, треба відкинути. Крім того, оскільки поняття відображуване і слід є несумісні, то поняття, в якому вони поєднані є суперечливим: щось не може бути водночас і тим що відображають і його відображенням. Тому концепції щодо існування субстанції, яка є водночас і матеріальною, і ідеальною також позбавлені змісту.

У класифікації не зафіксовано результатів поділу за тим, скільки є елементів, належних першосубстанціям і за тим, чи існують крім цих першосубстанцій інші, похідні субстанції. Зображення такої класифікації буде громіздким. Однак приклади таких концепцій можна навести. Наприклад, у межах концепції об'єктивного ідеалізму, згідно з якою існує одна першосубстанція можна виокремити такі, згідно з якими крім цієї першосубстанції жодної іншої не існує, а якщо існує щось інше, то це лише інші прояви цієї першосубстанції. Такою є онтологічна концепція Гегеля. Згідно з ним існує лише одна субстанція — абсолютна ідея, матерія — це лише один з проявів існування цього ідеального об'єкта. На відміну від цього, в концепції об'єктивного ідеалізму Плотіна з однієї (як і в Гегеля) початкової ідеальної субстанції (з початково існуючого єдиного) породжується (шляхом впливання з самої себе) ідеальні об'єкти (єдиний дух, тобто розум; єдина душа; індивідуальні душі) та матерія, тобто природа, у вигляді предметів відповідних індивідуальним душам. Отже, згідно з Плотіном інша субстанція (матерія) існує, хоч вона не є початковою.

Не існує інша субстанція (тобто матерія) також в концепції суб'єктивного ідеалізму Берклі.

Важливо сформулювати також певні критерії для визначення місця в цій класифікації концепції Платона (чи це об'єктивний ідеалізм, чи дуалізм). Підставою для вирішення

цієї проблеми можна взяти таке. Якщо люди сформували поняття по певні об'єкти, а існування цих об'єктів не підтверджене емпірично (такою є первісна матерія, з якої на думку Платона створені матеріальні предмети; ця матерія позбавлена форми і не може бути сприйнята відчуттями), то такі об'єкти треба тлумачити як ідеальні (для цих ідеальних об'єктів не знайшли матеріальних відповідників). У підсумку нема підстав тлумачити концепцію Платона як дуалізм, її треба віднести до об'єктивного ідеалізму.

Те саме можна сказати про онтологічну концепцію Аврелія Августина, згідно з яким, бог створив світ з нічого. За словами Аврелія Августина, якби щось існувало до акту творення, то це применшило б вагу бога. У цьому разі, як і в попередньому, концепцію треба віднести до об'єктивного ідеалізму: бог це ідеальний об'єкт, а оскільки нічого крім нього на момент творення світу не існувало, то те, що існувало початково, було ідеальним. У підсумку, цю та інші подібні онтологічні концепції треба віднести до об'єктивного ідеалізму.

Класифікацію онтологічних концепцій можна доповнити ще однією основою поділу (це також збільшить її розміри). Зокрема, згідно з Г'юмом люди не знають і не можуть знати чи існує інша субстанція крім початкової (тобто, якщо, згідно з Г'юмом самостійно існує лише суб'єкт пізнання, який є ідеальним об'єктом, то ми не знаємо і не можемо знати чи існує інша субстанція, тобто матерія). Отже, ті рубрики класифікації, в яких зафіксоване існування іншої субстанції (крім початкової), можна продублювати замінивши існування іншої субстанції на непізнаваність цього питання. Більше того, якщо бути послідовним, то щодо кожної з основ поділу можна зафіксувати варіант непізнаваності, неможливості здобути відповідь. Такий розподіл концепцій треба було б розмістити на першому ієрархічному рівні, виділивши: 1) гностичні концепції; 2) агностичний підхід; 3) змішані, еkleктичні концепції (в ієрархії таких мала б бути розміщена онтологічна концепція Г'юма).

Література

1. Фрагменты ранних греческих философов. — Ч. 1. От эпических теокосмогоний до возникновения атомистики. — М. : Наука, 1989. — 576 с.

Выполнен анализ классификаций онтологических концепций, а также соержжания онтологических концепций. На этом основании выделен ряд признаков онтологических концепций, которые целесообразно взять основаниями деления в процессе построения их классификации. Обоснована последовательность использования оснований деления в процессе построения классификации онтологических концепций. Актуализирован понятийный аппарат, необходимый для построения классификации и отнесения тех или иных онтологических концепций к соответствующим рубрикам классификации.

Ключевые слова: структура бытия, онтологические концепции, классификация онтологических концепций.

The analysis of present classifications of ontological conceptions is executed, and also to matter of ontological conceptions. The row of signs of ontological conceptions which it is expedient to take foundations of division during the construction of their classification is selected on that ground. The sequence of the use of foundations of division during the construction of classification of ontological conceptions. A concept vehicle, necessary for the construction of classification and taking of those or other ontological conceptions to the proper them headings of classification, is grounded.

Keywords: being structure, ontological conceptions, classification of ontological conceptions.

Надійшла до редакції 17.04.2009 р.